

İSLAM DÜŞÜNCESİNDE “ÖLÇÜLÜ VE DENGELİ OLMAK” BİR DEĞER OLARAK NASIL ELE ALINMIŞTIR?*

Mehmet DEMİRTAŞ**

Öz

Bu çalışmamızda İslam düşüncesinde “ölçülü ve dengeli olma” değerinin İslam düşünürleri tarafından nasıl anlaşıldığını ve bu değerın insanların karakterleri üzerinde ne tür bir etki yaptığını ele almaya çalışacağız. Bu bağlamda çalışmamız boyunca “ölçülü olma” değerinin İslam düşüncesinde ve onun temel kaynaklarında ne şekilde ortaya konulduğuna değinilecektir. Kuşkusuz İslam ahlak filozoflarının ahlak ve değerlerle ilgili düşünceleri büyük oranda Kur’an ve hadis ekseninde oluşmuştur. Ancak filozofların bu düşünceleri sadece bu iki kaynakla sınırlı olmayıp, antik Yunan düşüncesiyle özellikle Sokrates, Platon ve Aristoteles’in fikirleriyle de paralellik arz etmektedir. Bu bağlamda bu çalışma boyunca kısmen de olsa bu filozoflara atıf yapılarak “ölçülü olma” değerini teorik boyutta açıklamaya çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: Ahlak, Değer, Erdem, Ölçülü Olma, Adalet.

HOW IS IT DISCUSSED AS A VALUE "BEING MEASURED AND BALANCED " IN ISLAMIC THOUGHT

Abstract

In this study we will try to understand how Islamic thinkers understand the value of being moderate and balanced in Islamic thought and what effect this value has on people's characters. In this context, it will be mentioned how the value of being measured is reflected in Islamic thought and its basic sources during our work. There is no doubt that Islamic moral philosophers'

* Geliş Tarihi / Received Date : 01.11.2017 Kabul Tarihi / Accepted Date : 21.12.2017
Bu makale 1.Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi (USOS 2017) yılında Malaga/İspanya'da sunulan tebliğden yararlanılarak oluşturulmuştur.

** Doç. Dr., Gaziosmanpaşa Üniv. İlahiyat Fakültesi, mehmet.demirtas@gop.edu.tr.

thoughts about morality and values have formed in the axis of the Qur'an and hadith. However, these philosophers' thoughts are not limited only to these two sources, but also to the ideas of ancient Greek, especially to those of Socrates, Plato and Aristotle. In this context, we will partly attempt to explain the value of being moderate and balanced in a theoretical dimension by referring to these philosophers throughout the study.

Key Words: Morality, value, virtue, being moderate and balanced, justice.

Giriş

İnsanların birbirleriyle olan ilişkilerinde en fazla ihtiyaç duydukları şey hiç şüphesiz, hak ve adalet arayışıdır. Bu durum insanın içinde yaşadığı toplumun diğer fertlerine karşı davranışlarında birtakım sorumluluklara ve hassasiyetlere sahip olmasını gerektirir. Çünkü hak ve adalet arayışının ilk insandan itibaren var olagelen bir olgu olduğu düşünülür. Zira insanlar birbiriyle olan ilişkilerinde, kendilerince haklı olduklarını iddia edip ölçü ve dengeyi kaçırdıklarında savaşmak zorunda kalmışlardır. Fakat sonunda problemlerine çözüm bulabilmek için yani barış yapabilmek için adalet arayışına girmişlerdir. İşte bu adalet arayışlarında onlar, en belirleyici ilkenin “ölçülü ve dengeli olmak” olduğuna inanmışlardır.

Değer: kişinin isteyen, gereksinme duyan, amaç koyan bir varlık olarak nesne ile bağlantısında beliren şeydir.¹ Yani insanların gereksinimleri ve istekleri farklı farklı olduğundan değer olarak gördükleri şeyler de çeşitlilik arz eder. Felsefe tarihinde ölçülü ve dengeli olmayı bir değer olarak ilk defa Sokrates'in yaşamında görürüz. Ona göre erdemli olmak, Tanrı vergisi bir durum olup sadece akılla ilgili bir durum değildir.² Zira eğer değerler sadece akılla ilgili olsaydı akli olan herkesin erdemli olması gerekirdi. Sokrates erdemini öğretilip öğretilmeyeceği sorununu ortaya koyarak ilk kez erdem ve onunla birlikte ahlaki sorun haline getirmiştir.³ O, erdemi “bilgi” olarak tanımlar. Bu bilgi ise; insanın kendini bilmesi ve bu suretle nelerden korkulup nelerden korkulmayacağı; nelere yaklaşım nelerden uzaklaşılacağı ile alakalıdır. Sokrates'in yaşadığı dönem için değer sahibi olan insandan erdemli olması beklenir. Bu anlamda o dönem için “iyi insan” olmak, “iyi yurttaş olmakla” aynı anlama gelir. İyi yurttaş olmak da adil, ölçülü ve bilge olmakla tanımlanır. Hatta Sokrates, kendisiyle ilgili mahkemede

¹ Bedia Akarsu, *Felsefe Terimleri Sözlüğü*, İnkılâp Kitabevi, 6. Baskı, İstanbul, 1987, s. 49.

² Eflatun, *Menon*, Çev. Adnan Cemgil, Maarif Matbaası, Ankara, 1942, s. 70.

³ Karl Vorlander, *Felsefe Tarihi*, İz yayıncılık, 2. Baskı, İstanbul, 2008, s. 92.

yapılan yargılamada çocuklarının büyüdülerinde erdemden çok, zenginliğe ya da herhangi bir şeye düşkünlük göstermeleri halinde kendisi Atinalıları bu konuda nasıl uyardıysa çocuklarının da aynı şekilde Atinalılarca uyarılıp cezalandırılmasını istemiştir.⁴ Aslında bu düşünceleriyle Sokrates, insanı erdemli kılan özelliği onun aklını doğru kullanmasıyla alakalı görür.⁵

Sokrates'in öğrencisi Platon insan yaşamında çoğu zaman adalet sorununun olduğuna işaret eder. Ona göre adaletin gerçekleşmesi ise ölçü ve dengeden şaşmamakla mümkündür. Çünkü Platon, insan yaşamının ahlaki boyutunun önemini gören, insanca/hakça bir yaşama düzeni için ahlaki sorunlara çözüm bulmak gerektiğini bilen, insan için kaygı duyan bir filozof olarak doğru bir yönetim, doğru bir toplumsal düzenleme için adalet üzerine düşünmek gerektiğinin farkında olmuştur.⁶ Zira Platon için eğer bir kimse yaşamında ölçülü ve dengeli olursa iç dünyasını da düzene koyar, kendisine hâkim olmayı ve kendisiyle barışık olmasını bilir. O, bu durumu müzikteki pes, tiz, orta ve ara perdelerin birbirleriyle uyum içinde olmasına benzetir.⁷ Platon'a göre nefsimizde yer alan kıskançlık ve haset gibi duygular ruhumuzun akla tabi olmaktan çıkmasıyla alakalıdır. Sonucunda da adaletsizlik ortaya çıkmaktadır.⁸ Platon, aynı özelliklerin beden için de geçerli olduğuna inanır. Ona göre organların doğru etkinliği ve birlik halinde işleyişinin yarattığı sağlık neyse, ruhun parçalarının kendi işlevlerini yerine getirmelerinin sonucu olan mutluluk da ruh için o olur. Diğer bir deyişle beden iyiliği sağlık; insanın iyiliği de mutluluktur. Mesela; iyi, adil veya mutlu bir insan, tıpkı bir hekim gibi organizma ya da ruhun parçalarının uyumlu bir işbirliğini hayata geçirecek şekilde organize edebilen, psikolojik ahenge erişmiş bir insan gibi olabilir.⁹

Diğer taraftan Platon'un öğrencisi Aristoteles'e geldiğimizde onun, ahlakla ilgili düşüncelerini çoğunlukla *Nikomakhos'a Etik* adlı eserinde ele aldığını görürüz. Aristoteles için erdem, ahlâkın amacını oluşturan ve mutluluğun kazanılması için yegâne vasıta. Yani insanın fonksiyonunu en iyi biçimde yerine getirme halidir.¹⁰ Çünkü mutluluk erdeme uygun bir davranış sergilemekten ibarettir.¹¹

⁴ Platon, *Sokrates'in Savunması*, çev. Füsün Dikmen, Tutku Yayınevi, Ankara, 2014, s. 53.

⁵ Cüneyt Kaya, *Sokrat*, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, C. 37, İstanbul, 2009, s. 353.

⁶ Topkaya, Arslan, *Adalet Kavramı Bağlamında Aristoteles-Platon Karşılaştırması*, "Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi", Sayı. 6. 2008, s. 28.

⁷ Platon, *Devlet*, çev. Cenk Saraçoğlu-Veyssel Atayman, Bordo-Siyah Yayınları, s. 433, İstanbul, 2006.

⁸ Platon, *Devlet*, s. 151.

⁹ Ahmet Cevizci, *Felsefe Tarihi*, Say Yayınları, 4. Baskı, İstanbul, 2012, s. 103.

¹⁰ Bayram Ali Çetinkaya, *İlkçağ Felsefesi Tarihi*, İnsan Yayınları, İstanbul, 2011 s. 208.

¹¹ Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik*, çev. Saffet Babür, BilgeSu Yayıncılık, Ankara, 2014, s. 21.

Aristoteles'e göre ölçülü ve dengeli olmak, orta yoldan geçer. Yani biz, başkalarıyla olan ilişkilerimizde ancak erdemli olup olmadığımızı, değerlerimizi ortaya koyarız. Bu bağlamda tek başına yaşayan insanın daha az sayıda değerlerle iç içe olduğunu söyleyebiliriz. Değerlerin büyük bir çoğunluğu ancak insanlar arası ilişkilerde ortaya çıkar. Aristoteles'e göre mesela, kötülük haksızlıkla birlikte ortaya çıkar. Bu şekilde ortaya çıkan ve başkasına zarar vererek oluşan durum "adalet" değerinin olmadığına işaret eder. Aristoteles için değerler aşırılıklardan uzak olmalıdır. Sözelimi, "adalet" değeri tamamen "orta" bir durumda olmayı gerektirir. Yani ifrat ve tefritten kaçınarak hikmeti ve adaleti bulabiliriz. Aristoteles'in erdemlerle ilgili orta anlayışı felsefe tarihinde "altın orta", İslam ahlâkında ise "itidal"¹² şeklinde ifade edilmiştir.

1. İslam Düşünürlerine Göre Ölçülü ve Dengeli Olmak Nasıl Mümkündür?

İslam ahlakının asıl kaynağı Kur'an ve onun ışığında oluşmuş sünnettir. Bu iki kaynak bilindiği üzere dinî ve dünyevi hayatın genel hatlarını belirler ve insana ne yapması gerektiği ya da nasıl yaşaması gerektiği hususunda bir dizi kurallar sunar. Müslüman filozofların ahlakla ilgili düşünceleri tabiatıyla, her düşünür ya da filozofta olduğu gibi içinde yaşadığı din ve kültürün özelliklerini taşır. Yani Müslüman filozofların ahlak anlayışlarının Kur'an ve Hadis perspektifinden çok da uzak olduğunu söyleyemeyiz. Ancak onlar, ahlak anlayışlarını ve onun etrafında oluşan erdemleri ortaya koyarken sadece kendi din anlayışlarına dayanmamışlar; bilakis aklın verilerini de kullanarak rasyonalist diyebileceğimiz bir ahlak düşüncesini kendilerine rehber edinmişlerdir.

Mesela, Farabi'yi ele aldığımızda o, değerleri yani faziletleri akli ve ahlaki olmak üzere ikiye ayırır: Ona göre akli faziletler; hikmet, akıl, akıllılık, zekâ ve anlayış mükemmelliğinden ibarettir. Ahlaki faziletler ise iffet, şecaat, cömertlik ve adalet gibi arzuyla ilgili kısımlardan müteşekkildir. Farabi'ye göre bir kimse doğuştan fazilet ve reziletler sahip olarak doğmaz. O, bu konuda tıpkı manevi hocası Aristoteles gibi düşünür.¹³ Ancak Farabi için sadece doğuştan bir kimsede bunlara yatkınlık söz konusudur. Eğer insan fazilet ve reziletleri yaşamında alışkanlık haline getirirse bu sıfatlar onda kalıcı hale gelir. Faziletlere yatkınlık gösterip yaşamında bunlara çok yer verirse erdemli insan; reziletler yaşamında çok yer verirse aşağılık insan olur. Faziletin amacında bir bütünlük söz konusudur.

¹² Mehmet Türkeri, *Aristoteles'in Etiğinde Nefsine Hâkim Olma ve Erdemle İlişkisi*, "D.E.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi", Sayı, XXI, 2005, s. 87.

¹³ Farabi, *Fusûlü'l-Medenî ve Tenbih alâ sebîli's-Sa'âde*, çev. Hanifi Özcan, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 2005, ss. 54-55

Yani başka bir şey için değil, bizzat kendisi için istenilen “iyi”dir. Mesela, mutluluk Farabi için bizzat kendisini istediğimiz “iyi” dir.¹⁴

Kuşkusuz Farabi’nin anlatmak istediği ana tema, doğuştan bir kimsenin belli özelliklerle dünyaya gelmediği, bilakis kişide fazilet ya da reziletler dediğimiz değerler ve değer olmayan şeylere karşı kişinin karakterinde belli bir yatkınlığın bulunduğudır. Aksi takdirde eğer biz, kişinin doğuştan belli sıfatlarla mesela: hırsız, katil, zalim, yalancı vb. dünyaya geldiği tezini savunursak o zaman burada Tanrı’nın insanı yaratırken belli sıfatlarla yarattığını söylemiş oluruz. Bu da Tanrı’nın adalet sıfatıyla çelişir. Öyle ki insan, içinde yetiştiği aile ve çevresinin etkisiyle yatkınlık beslediği bazı fiilleri alışkanlık haline getirerek kendi karakteri ve kişiliğini oluşturmaktadır. Nitekim Farabi, genel olarak erdemli fiillerin her birini, reziletlerle (erdemli olmayan fiillerle) olan ilişkisinde değerlendirerek erdemli fiillerin iki aşırılık arasında “orta” bir yerde durması gerektiğini savunur. Ayrıca onun bu ortacı anlayışı ya kendiliğinden ya da başka bir şeye göre orta şeklinde anlaşılmalıdır. Farabi bu bağlamda şu örneği verir: “Bedensel konularda bu iş, hastalığı doğru teşhis edilen bir kimseye doğru yiyecek ve ilacın doktoru tarafından belirlenmesini gerektirirken; eylem konularında ise siyasetin veya yöneticilerin görevidir.”¹⁵ Farabi’nin bu “orta” anlayışı daha önce de ifade ettiğimiz üzere Aristoteles’in “orta” anlayışına eşdeğerdir.

Farabi’ye göre bir toplumun mutlu olabilmesi için özellikle erdemli bir toplumun mutluluğa ulaşabilmesi için yöneticilerinin erdemli olması gerekir. Yöneticilerinin erdemli bir siyaset yürüttüğü toplum fertleri de erdemli olunca toplumsal bir ahenk meydana gelecek, insanların aralarında oluşan sevgi ve muhabbet sayesinde ise toplumun bu ahengini mutluluğa taşıyacak adalet ortaya çıkacaktır.

Öte yandan Farabi için değerlerin temel özelliklerinden birisi de “süreklilik” arz etmeyi gerektirir. Yani alışkanlık haline getirilerek süreklilik arz eden değerler kalıcı olur. Mesela, “adalet” erdemi “ölçü ve dengeyi” gözettiğinde toplumun mutluluğu üst düzeyde gerçekleşmiş olur. Hatta Farabi, bunu da yeterli görmez ve yöneticilerin sevgi ve dostluğu da yerleştirecek düzenlemeler yapması gerektiğine vurgu yapar. Ona göre eğer bir yöneticide bu özellikler mevcut değilse ne o yönetici erdemli bir yöneticidir, ne de o toplum artık erdemli bir toplumdur.¹⁶ Çünkü Müslüman düşünürlerin çoğuna göre Tanrı ile âlem arasındaki ilişkinin bir

¹⁴ Farabi, s. 54.

¹⁵ Farabi, s. 55.

¹⁶ M. Selim, Saruhan, *İslam Ahlak Esasları ve Felsefesi*, Grafiker Yayınları, Ankara, 2013, s. 260.

benzeri yönetici ile toplum arasında da görülür. Öyle ki, Tanrı âlemi nasıl düzenliyorsa yönetici de toplumu o şekilde düzenler ve adaleti sağlar.

Buraya kadar ifade ettiklerimizden anlaşıldığı üzere Farabi'nin mutluluğa ulaşmak maksadıyla ortaya koyduğu erdemli şehir, medeni toplumlardan oluşan şehirdir.¹⁷ Bu şehrin başkanı ne kadar üstün özelliklere sahip olur, herkese hakkını ölçü ve denge ile verirse o topluluk da o derece mutluluğa ulaşmış olur. Farabi mutluluğu önemseyen bir filozoftur. Bu da yukarıdan aşağıya doğru gerçekleşir. Bu noktada devlet başkanı olan kişi adaleti ve adalet ehlini sevmeli, zulümden ve zalimlerden nefret etmelidir.¹⁸ Farabi'ye göre gerçek devlet başkanı tebaasının mutluluğunun sebebidir.¹⁹ Adalet şehir halkı için müşterek olan iyi şeylerin paylaştırılmasında ve bunların korunmasında ortaya çıkar. Devlet yöneticileri halka haklarını eşit oranda, ölçü ve dengeyi gözeterek dağıtmalıdır. Gerçek bir toplum olabilmek için adil bir yöneticiye ihtiyaç vardır.²⁰ Farabi'ye göre ölçülü ve dengeli olma sevgiye tâbidir.²¹ Toplumun oluşumunda ve devamında sevgi ve adalet mutlak prensiptir. Sevgiyle kurulan devlet adaletle devam eder. Devletin yıkılması söz konusuysa yıkan da ancak zalimdir.²²

İslam filozoflarından İbn Miskeveyh'e göre de eğer bir kimse ölçü ve dengeyi hayatının her alanına uygularsa adaletli bir kişi olur. Zira bu ilkede ölçüsüzlük yoktur. Filozofumuza göre adaletin gerçekleşmesi de ancak aşırı uçların ortasında yer alıp, eksik ve fazlayı orta yola getirmekle mümkündür.²³ Miskeveyh için erdemler arasında "orta yol" olma şerefi adaletle aittir. Mesela, filozofumuz Allah'ın adaletini evrendeki düzen ve ahenkten çıkararak açıklar. Yer ve gök arasında eğer bir düzensizlik ve ahenksizlik olsa kargaşa çıkar, böylece âlem son bulur. Ona göre yaratanın gücü ve kudreti yarattığı her şeyde bir denge gözetmiştir.²⁴ Miskeveyh bu düşüncesiyle adaletle tevhit arasında bir bağ kurmuştur. Nitekim tevhit nasıl ki varlıkta birlik, yetkinlik ve tamlığı gösteriyorsa, tıpkı bunun gibi adalet de ölçü ve denge temelinde erdemın kâmil oluşunu ve istikrarını gösterir.²⁵

¹⁷ Farabi, *El-Medinetü'l Fazıla*, Çev. Nafiz Danışman, Maarif Basımevi, İstanbul, 1956, s. 65.

¹⁸ Farabi, ss.72-73.

¹⁹ Farabi, *Fusulü'l-Medeni*, Çev. Hanifi Özcan, Neşr: D.M.Dunlop, İzmir, İstiklal Matbaası, 1. Baskı, 1987, s. 40.

²⁰ Farabi, *Fusulü'l-Medenî ve Tenbih alâ sebili's-Sa'âde* s. 53.

²¹ Farabi, s. 52.

²² Bayraklı, Bayraktar, *Farabi'de Devlet Felsefesi*, Şehir Yayınları, İstanbul, 2000, ss.65-67.

²³ İbn Miskeveyh, *Tehzibu'l-Ahlak*, çev. Abdulkadir Şener-İsmet Kayaoğlu-Cihat Tunç, Büyüyen ay Yayınları, İstanbul, 2013, s. 40.

²⁴ İbn Miskeveyh, s. 148.

²⁵ Bayram Ali Çetinkaya. *İslam Felsefesi Tarihi*, Grafiker Yayınları, Ankara, 2012, s. 349.

İbn Miskeveyh için akıllı kimsenin ilk görevi kendisine karşı ölçülü ve dengeli olmaktır. Ancak ona göre bu kolay değildir. Çünkü bir takım şehvet ve şerefler nefsi belli bir yöne çeker. Eğer bütün bu güçleri akıl yönetirse onlar düzene girer ve çokluktan meydana gelen düzensizlik ortadan kalkar. Eğer insan öncelikle kendisine karşı adil olursa onun dostlarına, ailesine ve kabilesine karşı adaletli davranması da kuvvetle muhtemeldir. Bu kişi bu davranışını çok uzaktaki canlılara ve doğaya da yansıtabilir. Aksi düşünüldüğünde ise, kendisine karşı ölçü ve dengeli olmayan bir kimse ne dostlarına ve ailesine, ne de başkalarına karşı adil olabilir.²⁶

Görülüyor ki İbn Miskeveyh, ölçü ve dengeli olmayı hem ferdi hem de siyasi boyutuyla ele almış, ölçülü ve dengeli davranmayı adalet ekseninde değerlendirerek onu öncelikle nefse ait bir erdem olarak görmüştür. Yukarıda da ifade ettiğimiz üzere, adil kimse ahlaki güçlerini, davranışlarını ve diğer bütün durumlarını dengede tutan ve her durumda başka hiçbir amaç taşımayan, yalnızca ve doğrudan doğruya erdem olarak gördüğü şeyi gerçekleştirmeyi amaçlayan kişidir. Zira toplumdaki ölçü ve denge ancak adaletle gerçekleştirilebilir.²⁷

Bir diğer İslam filozofu Ebubekir Razi'ye göre ise Allah, insanların elem içinde olmalarını, zulüm görmelerini, cahil kalmalarını değil; bilgili ve adaletli olmalarını ister. O nedenle insan hem kendine hem de başkalarına karşı ölçü ve dengeden şaşmadan adaletli olmalı, kendi varlığı bile olsa acı çekmeyi hak etmeyen hiçbir canlıya elem ve ıstırap vermemelidir. Ayrıca insan ihtiyaç duyduğu kadarıyla yetinmeli ve her şeyde orta yolu, dengeyi gözetmelidir. Mesela, herhangi bir kişiye ceza verirken bile adaleti elden bırakarak ölçüyü kaçırmamalıdır. Zira ceza veren kişi; kibir, aşırı tevazu, öfke ve sevgi durumlarından uzak durmazsa sonuçları kötü olur. Çünkü kibir ve öfke, işlenen suçu cezalandırma noktasında aşırılığa; tevazu ve sevgi ise kişiye hak ettiğinden daha hafif bir ceza vermeye, yani birisi cezanın artmasına; diğeri de eksilmesine neden olur.²⁸

Nasirüddin Tûsi ise ölçülü ve dengeli olmayı musiki gibi görür. Orada nasıl ki fasıllar ve nispetlere riayet edilmediğinde ahenk bozuluyorsa insanların günlük yaşamlarında ölçü ve dengeyi kaybetmeleri de kargaşaya neden olur. Ona

²⁶ İbn Miskeveyh, ss. 149-150.

²⁷ Mustafa Çağrırcı, *İslam Düşüncesinde Ahlak*, Dem yayınları, İstanbul, 2014, ss. 236-238.

²⁸ Karaman, s. 170.

göre, her yerde adalet özünü hususi bir şekilde gösterir. Aksi takdirde kargaşa ve düzensizlik meydana gelir.²⁹

Tûsi'ye göre kul, yaratıcısının kendisine ihsan etmiş olduğu sonsuz nimetler karşısında ona karşı imkânı ölçüsünde karşılık vermelidir. Mesela, bir kimse herhangi bir insandan büyük bir yardım görse ve karşılığında hiçbir şey yapmazsa reziletler dediğimiz bir fiili yapmış olur. Öyle ise kul, niçin sonsuz sayıda nimetler bahşeden, hesapsız armağanlar ihsan eden ve ara vermeden her an insana yardım elini uzatan yüce yaratıcının hakkını yerine getirmesin, ona bol bol şükür ve dua etmesin?³⁰ Filozofumuz toplumda ölçü ve dengenin kaçırılmamasının çözümünü, Farabi'den hareketle, adaletli hükümdarda bulur. Ona göre sözgelimi, bir hükümdar adaletli ve bilgili olursa onun siyaseti sayesinde bütün ülke güvenlik içinde yaşar; adaleti bütün dünyaya yayılıp şöhret kazanır, himayesindekiler birbirleriyle iyi geçinir, zulüm ortadan kalkar, halk sürekli refah içinde yaşar. Böylece onun iyiliği, yoksul ya da zengin olsun bütün halka ulaşır.³¹

Tusi'nin vurgulamak istediği en önemli husus, Allah'a inanan insanların yaratıcısıyla kurduğu bağın güçlü olmasıyla adaletin de o kadar daha iyi tezahür edeceğidir. Zira ona göre mesela, akıl eğer hakikat arayışı içine girerse oradan "hikmet" erdemi, nefsin yırtıcılığı aklın kontrolünde olup taşkınlık yapmadan itidalli davranırsa ondan "kahramanlık ve cesaret" erdemi, akıl hayvani nefse hâkim olup fitrata uygun davranırsa o zaman da "iffet" erdemi ortaya çıkacaktır. İşte tüm bu erdemlerin tamamlayıcısı olarak da "adalet" erdemi olmazsa olmaz bir erdemdir. Tûsi'ye göre, kim bunlardan en azından birine sahip olmamışsa, onun övülmeye, farklı ve üstün görülmeye hakkı yoktur.³²

Bütün bu anlatılanlardan yola çıkarak İslam ahlak filozoflarının tüm değerleri özellikle de "ölçülü ve dengeli olma" değerini ele alırken eski Yunan filozoflarının (Sokrates, Platon ve Aristoteles) görüşlerinden etkilendiklerini söyleyebiliriz. Ancak onlar değerleri sadece söz konusu filozofların düşünceleriyle sınırlandırmamış, bilakis kendi iman akideleriyle de genişletmeye çalışmışlardır. Şimdi de İslam Ahlak filozoflarının görüşlerini şekillendiren ve İslam Ahlakının temel unsurları olan Kur'an ve hadislerde bu konunun nasıl ele alındığına bir göz atalım.

²⁹ Nasreddin Tusi, *Ahlak-ı Nâsirî*, çev. A. Vahap Taştan-Habil Nazlıgöl, Fecr Yayınları, Ankara, 2005, s. 144.

³⁰ Tusi, s. 150.

³¹ Tusi, s. 150.

³² Tusi, s. 157.

2. Kur'an ve Hadislere Göre Ölçülü ve Dengeli Olmak

Ölçülü ve dengeli olmak, özellikle Kur'an'da hem Allah-âlem, hem de Allah-insan ilişkisi bağlamında ele alınmıştır. Zira Allah insanların kendisine inanmalarında en önemli ve açık örnekleri âlemdeki düzen ve intizamdan hareketle açıklamaya çalışır. Bu da ölçü ve dengenin âlemde olduğunun bir göstergesidir. Ayrıca O, insanların toplu halde yaşamalarından dolayı aralarında vuku bulan düzensizlikleri, ölçü ve dengeyi kaybetmelerine bağlar. Mesela, Allah, Lokman suresi 16/19. ayetlerde şöyle buyur:

“Yavrum! Şüphesiz yapılan iş, bir hardal tanesi ağırlığında olsa ve bir kayanın içinde yahut göklerde ya da yerin içinde bile olsa, Allah onu çıkarır getirir. Çünkü Allah, en gizli şeyleri bilendir, her şeyden hakkıyla haberdar olandır. Yavrum! Namazı dosdoğru kıl, iyiliği emret, kötülükten alıkoy, başına gelen musibetlere karşı sabırlı ol. Çünkü bunlar kesin olarak emredilmiş işlerdendir. Küçümseyerek surat asıp insanlardan yüz çevirme ve yeryüzünde böbürlenerek yürüme. Çünkü Allah, hiçbir kibirleneni ve çok övüneni sevmez. Yürüyüşünde mutedil ol; sesini biraz kıs; çünkü seslerin en çirkini şüphesiz merkeplerin sesidir. “ Araf Suresi 55. ayette ise Allah; “Rabbimize yalvararak, saygı ve tevazu ile içinizden kısık bir sesle dua edin. Çünkü Allah, haddi aşanları sevmez.”, Furkan Suresi 63. ayette de “Rahman’ın kulları yeryüzünde vakar ve tevazu ile yürüyen kimselerdir...” , İsra Suresi 37. ayette ise “Yeryüzünde böbürlenerek yürüme, çünkü sen ne yeri delebilir, ne de boyca dağlara ulaşabilirsin.” diye buyurur.

Bu ayetlerden de anlaşılmaktadır ki Allah, hayatın ölçülü ve dengeli olduğunda anlamlı, yararlı, hoş ve güzel olduğuna dikkat çekiyor. Bu bağlamda kişi eğer inancında, amelinde, işinde, söz, fiil ve davranışlarında ölçüsüz ve dengesiz olursa başarısız ve mutsuz; ölçülü, dengeli, âdil ve mutedil olursa başarılı ve mutlu olur.

Diğer taraftan Allah âlemdeki ölçü ve denge ile ilgili olarak Rahman Suresi 7-9 ayetlerde: “Göğü O, yükseltti, denge ve ölçüyü (mizanı) O, koydu ki, dengeden (mizandan) sapmayasınız. Ölçüyü düzgün tutunuz ve eksik tartmayınız.” Yine aynı şekilde Zuhuruf suresi 11. ayette “O, gökten bir ölçüye göre yağmur indirendir.” Kamer suresi 49. ayette “Gerçekten biz, her şeyi bir ölçü ve denge ile yarattık.” Ra’d suresi 8. ayette ise “...O’nun yanında her şey bir miktar iledir.”

Bu ayetlerden de anlaşılan odur ki, âlemde belli bir düzen ve intizam vardır. Âlemde var olan bu düzen ve intizam belli bir ölçü ve denge ile mümkündür. Allah, evrende kurmuş olduğu bu denge ve düzenin aynısının toplumda da adaletle ve ölçülü davranmakla kurulacağını belirtir. Zira En’am

Suresi 152. ayette şöyle buyurur: “...Ölçüyü ve tartıyı adaletle ve tam yapın...” İsra Suresi 35. ayette “Ölçtüğünüzde ölçmeyi tam yapın, doğru terazi ile tartın. Bu daha hayırlı, sonuç bakımından daha güzeldir.” Ölçülü ve adaletli olmaya zıt olan israf ile ilgili de Araf Suresi 35. ayette “Yiyin için fakat israf etmeyin. Çünkü Allah, israf edenleri sevmez” ve İsra Suresi 29. ayette “Eli sıkı olma, büsbütün eli açık da olma, sonra kınanır ve çaresiz kalırsın.” şeklinde buyurur.

Ölçülü ve dengeli olma ile ilgili hadislerle baktığımızda ise yine benzer durumlarla karşılaşırız. Mesela, Enes (RA)’ın bildirdiğine göre üç sahabe Hz. Peygamber’in eşlerine Peygamber’in ibadetlerini sormuşlar; Peygamber (SAV)’in hanımları onun ibadetlerini bildirince kendi ibadetlerini azımsamışlar ve “biz nerede... Peygamber nerede... Hâlbuki onun geçmiş ve gelecek bütün günahları bağışlanmıştır, demişler. Bunun üzerine biri: “Her gece sürekli ibadet edeceğim”, ikincisi: “Her gün sürekli oruç tutacağım” üçüncüsü ise: “Kadınlarla beraber olmayacağım, hiç evlenmeyeceğim.” demiştir. Bu sahabelerin sözlerini duyan Peygamber (SAV) yanlarına gitmiş ve onlara: “Şöyle şöyle diyen sizler misiniz?” diye sormuş, “evet” cevabını alınca kendilerine: “Ben sizin Allah’tan en çok korkan ve O’ndan en çok sakınanım. Buna rağmen bazen oruç tutar, bazen tutmam. Geceleri hem namaz kılar, hem uyurum, kadınlarla da evlenirim. Benim sünnetimden yüz çeviren benden değildir.”³³ demiştir.

Yine bir başka hadisinde de her gün oruç tutmak, bütün gece Kur’an okumak isteyen Abdullah İbni Ömer İbni el-As’a: “Her aydan üç gün oruç tutman yeter.” buyurmuştur. “Ey Allah’ın Elçisi! Benim bundan fazlasına gücüm yeter.” demesi üzerine; Hz. Peygamber ona cevaben üzerinde eşinin, ziyaretçilerinin, çocuklarının ve bedeninin hakkı vardır.”³⁴ diyerek insanın bu dünyada ölçü ve dengeli beslenmesi gerektiğini ayrıca sorumluluklarından kaçınmamasını öğütlemiştir.

Demek ki ayet ve hadislerde de işaret edildiği üzere ölçülü ve dengeli olmayı hem Allah kendi koyduğu doğa yasası ile âlemden yola çıkarak insanlara bildiriyor, hem de Hz. Peygamber insanlara ölçülü ve dengeli yaşamayı kendi hayatından örnek vererek açıklıyor. Bu noktada İslam’ın iki kaynağının (Kur’an ve Sünnet) insanların mutlu ve huzurlu bir yaşam sürmeleri için “orta” değerleri ön plana çıkardığını söyleyebiliriz.

³³ Buhârî, Nikâh 1; Müslim, Nikâh 5. Ayrıca bk. Nesâî, Nikâh 4.

³⁴ Buhârî, Savm 55, 56, 57, Teheccüd 7, Enbiyâ 37, Nikâh 89; Müslim, Sıyâm 181–193.

Sonuç

“Ölçülü ve dengeli olma değeri” gerek eski Yunan gerekse İslam filozofları açısından çok önemli görülen “adalet erdemi”nin içinde ele alınmıştır. İslam filozofları temel erdemleri Antik Yunan filozoflarından özellikle Platon ve Aristoteles’ten etkilenerek düşüncelerine dâhil etmişlerdir. Fakat onlar miras aldıkları bu kavramları yorumlarken sadece Yunan filozoflarının yükledikleri anlamlarla yetinmemiş, bilakis kendi temel kaynakları olan Kur’an ve hadisler ekseninde oluşturmuş oldukları fikir dünyalarını orijinal bir bakış açısıyla sunmuşlardır. Bu anlamda İslam filozoflarının eklektik bir bakış açısına sahip olduklarını söyleyebiliriz. Ayrıca onlar Antik Yunan filozoflarından farklı olarak adalet konusuna metafizik bir yaklaşım getirmişlerdir. Mesela onlar, Allah’ın adaletini, Kur’an’da da ifade edildiği üzere, evrendeki düzen ve ahenkten çıkararak açıklarlar. Mesela, “yer ve gök arasında eğer bir düzensizlik ve ahenksizlik olsa kargaşa çıkar, böylece âlem son bulur”, düşüncesi onlara göre yaratının gücü ve kudretinin yarattığı her şeyde bir “denge ve ölçüyü” dikkate alarak yaptığının bir göstergesidir. Bu düşünceleriyle İslam filozofları adaletle tevhit arasında bir bağ kurmuşlardır. Nitekim onlar açısından tevhit, nasıl ki varlıkta birlik, yetkinlik ve tamlığı gösteriyorsa; tıpkı bunun gibi adalet de erdemin kâmil oluşunu ve istikrarını gösterir.

İslam düşünürleri, bireyin ölçülü ve dengeli bir hayat yaşayarak mutluluğa ulaşabileceğini bunun da ancak adil bir hükümdarın yönetiminde mümkün olacağını iddia ederler. Ancak onların dönemi açısından ortaçağda devlet her şeyi belirlediği için mutluluk, başarı ve başarısızlık bir anlamda yönetimle alakalı anlaşılmıştır. Hâlbuki günümüzde yönetim anlayışları değişmiş, aydınlanma ve modernizm ile birlikte bireyin daha fazla özgür olduğu toplumlarda onların söylediklerinin bir kısmı geçerli olabilmiştir. Örneğin, modern insan, özgürlük ve birlikte yaşama duygusunu ölçü ve dengeden uzak tutmaktadır. Özellikle teknolojiye hızlı ilerleyiş ve insanların çıkarları, savaş, terör, açlık ve hoyratça doğayı tahrip etme eylemleri insanlığın geleceğini tehdit eden bir noktaya doğru ilerlemektedir. Kur’an ve hadisler ekseninde aktardığımız “ölçü ve dengeden şaşmayın” ilkesi tüm insanlığın rehberi olmak bakımından kritik tavsiyeler içermektedir. Öyle ki insan bu kötü durumundan ancak temel erdemlere hayatında sürekli yer vererek kurtulabilir. Yani dürüstlük, cömertlik, ölçülü olma, adalet, sevgi-saygı, hoşgörü vb. değerlerin yaşatılması öncelikle bireysel olarak uygulanmasına bağlıdır.

Netice itibariyle değerlerin her daim üretilmek ve hayat içerisinde işlerlik kazandırılması ve sonraki nesle aktarımı bilfiil gerçekleşirse insanlar o derece onlara sahip olurlar. Salt teorik bilgilenmeye dayalı aktarım ise değerlerin kalıcı olması için yeterli değildir. Hatta insanı İslam düşüncesinin ruhundan uzaklaşma tehlikesiyle karşı karşıya bırakabilir.

Kaynaklar

- Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik*, çev. Saffet Babür, BilgeSu Yayıncılık, Ankara, 2014.
- Bayraklı, Bayraktar. *Farabi'de Devlet Felsefesi*, Şehir Yayınları, İstanbul, 2000.
- Çağrı, Mustafa. *İslam Düşüncesinde Ahlak*, Dem yayınları, İstanbul, 2014.
- Cevizci, Ahmet. *Felsefe Tarihi*, Say Yayınları, 4. Baskı, İstanbul, 2012.
- Çetinkaya, Bayram Ali. *İlkçağ Felsefesi Tarihi*, İnsan Yayınları, İstanbul, 2011.
- Çetinkaya, Bayram Ali. *İslam Felsefesi Tarihi*, Grafiker Yayınları, Ankara, 2012.
- Eflatun, *Menon*, Çev. Adnan Cemgil, Maarif Matbaası, Ankara, 1942.
- Farabi, *Fusûlü'l-Medenî ve Tenbih alâ sebili's-Sa'âde*, çev. Hanifi Özcan, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 2005.
- Farabi, *Fusûlü'l-Medeni*, Çev. Hanifi Özcan, Neşr: D.M.Dunlop, İstiklal Matbaası, 1. Baskı, İzmir, 1987.
- Farabi, *El-Medinetü'l Fazıla*, Çev. Nafiz Danışman, Maarif Basımevi, İstanbul, 1956.
- İbn Miskeveyh, *Tehzibu'l-Ahlak*, çev. Abdulkadir Şener-İsmet Kayaoğlu-Cihat Tunç, Büyüyen ay Yayınları, İstanbul, 2013.
- Karl Vorlander. *Felsefe Tarihi*, İz yayıncılık, 2. Baskı, İstanbul, 2008.
- Kaya, Cüneyt. *Sokrat*, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, C. 37, İstanbul, 2009.
- Platon, *Devlet*, çev. Cenk Saraçoğlu-Veyssel Atayman, Bordo-Siyah Yayınları, İstanbul, 2006.
- Platon, *Sokrates'in Savunması*, çev. Füsün Dikmen, Tutku Yayınevi, Ankara, 2014.
- Saruhan, M. Selim, *İslam Ahlak Esasları ve Felsefesi*, Grafiker Yayınları, Ankara, 2013.
- Topkaya, Arslan. *Adalet Kavramı Bağlamında Aristoteles-Platon Karşılaştırması*, "Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi", Sayı. 6, 2008, ss. 27-46.
- Tusi, Nasreddin. *Ahlak-ı Nâsirî*, çev. A. Vahap Taştan-Habil Nazlıgöl, Fecr Yayınları, Ankara, 2005.
- Türkeri, Mehmet. *Aristoteles'in Etiğinde Nefsine Hâkim Olma ve Erdemle İlişkisi*, "D.E.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi", Sayı, XXI, ss. 77-94, 2005.